

OBȘTI BISERICESTI ȘI PREOȚI ROMÂNI DIN COMITATUL TURDA: STARE ȘI STATUT SOCIAL (1850-1900)

Pr. Dan Melenti*

Abstract: *The present study is describing the situation of clerical communities and that of priests from Romanian parishes in Turda County in the second half of the 19th century. We chose to begin with a short presentation of ecclesiastic legislation regarding the organisation and activity of these administrative units and then continuing with an analysis of priests' personal income from this area, based on unpublished documents and information from the Archpriestships' funds. Then, starting with the research work of historian C. Sigmirean, we followed the development of young Greek-Catholic priests from the studied county, the social and professional environment from which they came and the incidence of them returning to their native area. We could not ignore the cases of inappropriate behaviour of some priests, which, by ways of living their lives and satisfying their vices did not measure up to their assumed spiritual mission. Furthermore, we tried to describe the main categories of auxiliary clerical personnel: the vicar choral, the sacristan and religious teacher. Finally, we analysed the situation of raising Romanian churches in Turda County between 1850-1900, establishing a trend of constructions influenced by the social-economical context. Globally, we can conclude that during the second half of the 19th century, the Romanian clerical communities from Turda County experienced a minimal but constant evolution, identifiable through the gradual increase in places of worship, the income of priests, the quality of clerical training, etc. Those premises permitted, during the dualist phase, a more intense involvement of the priests, and sometimes of the whole community, in political and national activities, because there was enough economic capacity to sustain these kind of activities and also the cultural level of maintaining the national spirit.*

Keywords: Transylvania; church; ecclesiastic; Turda-Arieș County; Orthodox; Greek-Catholic; religious; archpriestships; protopopes; parishes; priest; priestly; clergy; subsidiary.

„Statutul Organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania” prevedea în capitolul I următoarele: „§ 1. Parohia, ca o comună bisericească, este întrunirea creștinilor cu mijloacele materiale și morale, spre a susține una sau mai multe biserici, școli și cimitire, unul sau mai mulți preoți și învățători, precum și celălalt personal trebuincios. Astfel de parohii se numesc *matre*.” Dacă aceste condiții nu se pot îndeplini, atunci comunitatea creștină devine „filie”, dar având în afaceri bisericești, școlare și fundaționale aceleași drepturi și îndatoriri cu confracții lor din parohia matre. § 5 arată că problemele parohiei se rezolvă de trei foruri:

---

* Doctor în istorie, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca; e-mail: dan@iocn.ro

1. sinodul parohial,
2. comitetul parohial,
3. epitropia parohială.

Din sinodul parohial fac parte toți parohienii majori, de sine stătători, nepătați, care își împlinesc datoriile parohiale. Sinodul parohial are ca și competențe:

1. alegerea membrilor comitetului parohial;
2. alegerea parohului, capelanului, diaconului, epitropilor parohiali, profesorilor și învățătorilor;
3. examinarea și aprobarea proiectelor comitetului parohial prin edificarea, repararea sau înzestrarea bisericii, școlii, casei parohiale, sau altor bunuri bisericesti, școlare și fundaționale;
4. examinarea și aprobarea mijloacelor proiectate din partea comitetului parohial, pentru înființarea fondurilor spre scopuri bisericesti, școlare și filantropice;
5. examinarea și aprobarea proiectului comitetului parohial pentru dotația parohului, capelanului, diaconului, profesorilor învățătorilor și a celuilalt personal trebuincios;
6. alegerea membrilor sinodului eparhial și ai congresului național-bisericesc;
7. privegherea, ca comitetul și epitropii parohiali să-și împlinească chemarea după prevederile acestui statut organic.

Articolul II vorbește despre Comitetul parohial. Acesta este corporația aleasă din rândul sinodului parohial, pentru a reprezenta în afară comuna bisericescă, a administra și a conduce afacerile ei în privința economică a bisericii, a școlii și a fundațiilor. Membrii comitetului parohial se aleg pe trei ani. Comitetul ține ședințe, când va fi nevoie, însă regulat la finele lunii iulie și decembrie a fiecărui an, astfel ca la sinodul parohial, care se ține în luna ianuarie, să-și poată așterne raportul general despre averea mișcătoare și nemișcătoare a bisericii, școlii și fondurilor, precum și bilanțul anual și un proiect de buget despre trebuințele bisericii, școlii și ale fondurilor pe anul viitor.

Articolul III arată că Epitropia parohială este formată dintre acei bărbați din parohie, cărora li se încredințează averea parohială, școlară și fundațională. Epitropii se aleg prin sinodul parohial dintre cei mai merituoși bărbați ai parohiei. Aceștia nu pot fi înrudiți între ei până la al șaselea grad de sânge și al patrulea de cuscrie.

Iată deci cum poziția preotului și întreaga sa carieră într-o parohie nu depindeau numai de el, ci, practic, de întreaga comunitate. Cariera de preot a fost o profesie râvnită multă vreme în Transilvania, atât datorită evlaviei care caracteriza majoritatea populației – Biserica și preotul reprezentând centrul spiritual al comunității –, cât și datorită condiției sociale a preotului, cu mult peste populația medie. Nu era de neglijat nici autoritatea preotului în cadrul comunității, el exercitând o influență foarte mare nu doar în ceea ce privește viața spirituală, ci și

în privința problemelor administrative, juridice, școlare etc. Pentru a studia starea materială a preoților trebuie început cu studiul obștii satești¹.

Vacantarea unei parohii bogate, din satele mai mari sau din orașe, declanșa o adevărată avalanșă de cereri către mitropolie. Dar din păcate existau și parohiile mai sărace din Munții Apuseni, din localitățile cu populație mixtă sau cu comunități atât greco-catolice, cât și ortodoxe, unde, păstorind 30-60 ale familiei de credincioși sau mai puțini, preotul se descurca greu cu întreținerea familiei sale. În căutarea unei parohii mai bune, tinerii preoți scriau Consistoriului, cerând numirea într-o nouă parohie, vacantă, mai aproape de satul natal, sau chiar în satul lor natal. Erau și cazuri când unii candidați la preoție, fără studii seminariale, așa-zisii „teologi-moralisti” („preoții bienali”), pentru a obține de la episcop o anumită parohie, se obligau să o înzestreze din veniturile lor, fie cu o casă parohială, fie cu unul sau mai multe terenuri.

În cazul unor parohii în care într-o perioadă de timp relativ scurtă s-au perindat mulți preoți, fenomenul s-ar putea explica prin faptul că aceștia nu erau localnici, fie că parohia era săracă (cu credincioși puțini), ca urmare veniturile preotului erau mici, având dificultăți în întreținerea familiei. Din contră, dacă într-o parohie venea ca preot un localnic sau aceasta era bine populată iar parohienii aveau un nivel mai ridicat de trai, preotul se descurca mai bine și nu avea motive să se mute din acea parohie. Pe această idee trebuie să amintim că unele parohii nu aveau casă parohială, preoții fiind din localitate și locuind în casa proprie.

În ajutorul preoților și în încercarea de a îmbunătăți starea lor materială și implicit serviciile pe care le ofereau comunității, mitropolitul Andrei Șaguna a început imediat după 1868 o acțiune de reglementare a veniturilor preoțești. Inițiativa sa avea un rol multiplu: pe de o parte amintita creștere a lefurilor clericilor, pe de altă parte, o reevaluare a categoriilor de parohii în funcție de banii pe care poporul era dispus să îi plătească păstorului spiritual. Aceasta, la rândul său, a însemnat o formă de modernizare prin implicita sistematizare a întregii rețele parohiale din subordinea mitropoliei. Și parohiile din tractul Turda au cunoscut acest episod, documentele păstrate atestând dezbaterile suscitade pe plan local de măsura mitropolitului.

În 4 februarie 1871 a avut loc la Câmpeni ședința protopresbiterială a tractului Zlatna inferioară în care s-a discutat circulara nr. 1002 din 7 septembrie 1870, care prevedea reglarea veniturilor preoțești. În prealabil se ceruseră date despre aceste venituri de la preoți și de la comitetele parohiale. O parte dintre localități împlineau criteriile cerute de respectivul act, astfel că parohiile, Albac, Arada, Câmpeni, Certege, Gârda de Jos, Gârda de Sus, Lăzești, Lăpuș, Neagra, Peleş, Poiana Sohodol, Deasupra Pietrii, Vidra de Jos, Valea Verde nu au necesitat

---

¹ Simion Retegan, *Înzestrarea materială a clerului greco-catolic din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1867)*, în vol. *300 de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 2000, p. 243-249.

modificări. În Ponorel în schimb, comună de 1196 suflete, venitul a trebuit urcat de către comisie la 100 fl. „În Secătura incurgându-se votu separat venitul parohial l-au redus la un mediu între votul parohului și a comisiei parohiale.” Din păcate, nu ni se spune cât reprezenta această medie. Un alt caz, din Vidra de Sus, arată că în unele localități poporeni, prin intermediul comitetului parohial, au încercat să înșele comisia, oferind cifre exagerate: „În comuna Vidra de Sus fiind după opiniunea com. protopresbiterial calculațiunea comitetului parohial prea exagerată s-a luat fasuirea parohului de bază a calculaciunei și aceea s-a și primit ca sumă adevărată.” Nu doar numărul sufletelor contribuia la calculul venitului preoțesc, ci și starea materială a locuitorilor. Spre exemplu, în comuna Vidra de Mijloc, unde locuiau 1443 credincioși, preotul avea un venit de 180 fl., spre deosebire de cazul mai sus prezentat al Ponorelului, unde la 1196 suflete se primeau doar 100 fl.²

Concluzia generală a comitetului protopopesc reflecta situația specifică a acestei zone de munte, în care nu exista terenul agricol necesar sporirii veniturilor preoțești și singura modalitate de creștere a acestora rămânea contribuția directă a credincioșilor: „În privința îmbunătățirii venitului parohial acest comitet e de acea convingere cum că în această parte a eparhiei acea îmbunătățire nu se poate altminterile a efaptui decât prin fixarea taxei stolare în o sumă mai mare decum este în prezent. În considerare cum că în parohiile acestea nu există casă parohială nici porțiune canonică, nici eclesia ba nici zilele de lucru, ca în alte părți, așa ridicarea taxei stolare pe o bază solidă la o sumă mai mare ca singurul venit preoțesc este la locul său, sau să se mai adaugă la taxa sidocială 20 cr. la cap de familie.”³

Din situația veniturilor preoțești pe anii 1866-1870 se poate observa că aceste sume variaua între 45-50 fl. și 250-260 fl., exceptând Câmpeniul al cărui statut de centru protopopesc aducea o sporire considerabilă a veniturilor: 450-570 fl. Interesant este și cum se compunea venitul preoțesc. Un *Protocol* al comunei Secătura oferă detalii în acest sens. Pentru anul 1866 de exemplu venitul total de 295 fl. 60 cr. a fost compus din: „de la morți 146 fl.; de la botez 2 fl. 60 cr.; de la cununii 20 fl.; feștanii computatu 15 fl.; cununa anului computatu 60fl.; prescuri de mână 52 fl.”⁴

O situație chiar mai grea regăsim în protopopiatul Lupșei. Aici administratorul Nicolae Fodor scrie Consistoriului: „Iar de altă parte se Va îndura a se convinge Ven. Cons. și specific din rubrica din urmă a consemnărilor că din ce mijloace s-ar putea îmbunătăți venitul preoțesc ca adică: comitetul parohial în genere declară că de la popor pentru sărăcie nu este speranță a se putea îmbunătăți venitele preoțești ci cugetă că cei din comunele foste sub Reg. Fiscu și Băieșești din casele Băieșești și Fisceșești, ca și cei de rel. Rom. Cat. și Gr. Cat., iar din comunele foste iobăgești, la proprietari singulari din Regalele Răscumpărânde sau din Casa Statului s-ar

² Arhiva Mitropoliei Ardealului din Sibiu, dosar 39D, 40D, file nenumotate.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

putea îmbunătăți venitele preoțești.”⁵ Este evident că din acest punct de vedere protopopiatul Lupșei stătea chiar mai rău decât cel al Câmpenilor, căci apelul la sursele de finanțare din partea statului reprezintă de obicei ultima resursă în cazul preoților ortodocși, cu atât mai mult cu cât dependența de autoritatea laică putea implica în timp și compromisuri ce trebuia acceptate pe linia luptei naționale.

În ceea ce privește protopopiatul Turdei, situația veniturilor preoțești pentru perioada 1866-1870 era mai favorabilă decât în precedentele protopresbiteriate⁶. Trebuie remarcat faptul că, acolo unde condițiile permiteau, venitul preoțesc era destul de mare. Spre exemplu la Feldioara (Războieni) este înregistrat un venit mai mare decât în Agârbiciu, care era centrul protopopiatului: peste 250 fl. pe an, față de aproximativ 150 fl. pe an. Nu avem detalii, dar credem că acest fapt se datora situației materiale bune a locuitorilor, existenței veniturilor agricole (satul Războieni se află într-o zonă fertilă, în lunca râului Mureș) și, foarte probabil, imaginii pozitive a preotului din comunitate, bunelor relații cu parohienii și prestaței sale (preotul Ioan Tarca a fost printre pușinii aleși în 1887 de protopopul P. Roșca pentru a face parte din delegația ce l-a întâmpinat pe împăratul Francisc Iosif la Cluj).

Așa cum reiese și din cele trei exemple anterioare, starea materială a preoților a fost multă vreme, în aproape întreg secolul al XIX-lea, condiționată de contribuția enoriașilor. Preoții – exceptând protopopii care primeau mici ajutoare de la Arhiepiscopie – nu beneficiau de un fond de salarizare, fiind retribuiți prin contribuția credincioșilor. Salariul era stabilit în funcție de numărul de credincioși, fiecare contribuind anual cu un florin⁷. În această situație, majoritatea preoților, raportat la populația parohiei lor, aveau salarii sub 400 de florini. Nu lipseau nici parohiile unde salariul preotului era cuprins între 10-100 florini, mai puțin decât primea un funcționar de la poștă sau un lucrător de la căile ferate. Într-un articol intitulat *Dotarea clerului nostru*, apărut în ziarul „Unirea” din 4 iulie 1891, se spunea că erau parohii fără casă parohială, fără porție canonică și fără prevederi clare privind zilele de lucru stabilite pentru enoriași în favoarea preotului. Dar același articol concluziona: „poporul nostru stimează statutul preoțesc așa de tare, încât nu se află țăran cu prindere mai bună, care să nu se simțească foarte fericit, dacă pe vre-un fiu al său – după ce acesta a absolvit 4-5 clase gimnaziale – îl poate vedea preot în comuna sa chiar și cu riscul de a-l susține din averea sa proprie, și nu se află față de agricultor mai avut, care să nu-și țină o deosebită fericire a ajunge preoteasă.”⁸

O problemă importantă a reprezentat-o, de-a lungul perioadei studiate, ajutorul de stat sau „mila împărătească”. Acești bani erau de fapt un fond suplimentar de venituri preoțești pe care, până în ultimul deceniu al secolului al

⁵ *Ibidem*, nr. 54/1871.

⁶ *Ibidem*, nr. 32/1870.

⁷ Ioan Russu-Șirianu, *Românii din statul ungar*, București, 1904, p. 282.

⁸ „Unirea”, an I, 1891, nr. 27, 4 iulie, p. 1.

XIX-lea, episcopiile îl primeau și îl distribuiau unor parohi în funcție de meritele acestora, de starea lor materială și de recomandarea protopopului. Tot protopopul era cel care trebuia să se deplaseze în centrul episcopal pentru a ridica suma și apoi, după distribuire, trimitea înapoi chitanțele semnate de preoții care se împărtășiseră din ajutor. În protopopiatul Turda în anul 1866 au primit ajutor 12 preoți, în anul 1869 – 11 preoți cu câte 50 fl., iar protopopul cu 120 fl.⁹, în anul 1876 – 7 preoți cu câte 50 fl. și protopopul cu 200 fl.¹⁰, în anul 1878 – identic cu 1876¹¹, iar în anul 1883 – 10 preoți cu câte 50 fl. și protopopul cu 200 fl.¹².

Au existat însă și cazuri în care preoții s-au văzut obligați să recurgă la împrumuturi, pe care protopopiatul le oferea cu 5% dobândă. Astfel în anul 1876 parohul Vasilie Paul din Hidiș a împrumutat (sau avea deja adunați ca împrumut + dobândă) 81 fl., sumă care în anul 1881 ajunsese la 103, 38 fl.¹³ Este evident că respectivul paroh nu reușise să onoreze restituirea împrumutului. Din păcate nu am găsit informații despre cum s-a încheiat acest contract financiar între protopresbiteriatul Turda și preotul Vasilie Paul.

În ultimul deceniu din secolul al XIX-lea s-au declanșat dezbaterile privind salarizarea preoților din fondul de stat. Începând cu anul 1895 ajutoarele erau oferite direct de guvern pe baza unei liste propuse de Consistoriu. Distribuția lor se făcea în mod arbitrar, unii preoți primind ajutoare de peste 100 de florini, cu toate că dispozițiile prevedeau maximum 100 de florini pentru un preot. Asemenea „ajutoare” se acordau din partea „ministrului cultelor în înțelegere cu ministrul president și la propunerea fișpanului, care de odată își exprima dorința, ca preotul prin ținuta sa politică se va face vrednic și pe viitor ca să poată fi împărtășit cu ajutor de la stat.”¹⁴ Astfel, ajutoarele de la stat deveneau un mijloc de manipulare și de constrângere a preoților; li se plătea de fapt fidelitatea față de politica guvernului.

Prin Legea XIV din 1898 s-a reglementat salarizarea preoților din fondul de stat. Potrivit paragrafului 4 din lege, salariile preoților erau întregite cu suma de 1.600 coroane pentru preoții care aveau studii teologice de cel puțin trei ani și opt clase gimnaziale. Preoții care nu aveau această calificare, potrivit paragrafului 5, primeau întregire de doar 800 de coroane. Salariul însă nu se primea întreg, din el se scădeau veniturile obținute de preot din parohie (după „porția canonică”, zilele de lucru, contribuția în natură a credincioșilor și veniturile de la înmormântări, sfințiri de case, bobotează, ș. a.), preotul primind doar diferența până la suma de 1600 sau 800 de coroane¹⁵.

---

⁹ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (*infra*: A.N.S.J.Cluj), Fond Protopopiatul Ortodox Turda, neinventariat, dosar 46, doc. 356/1869.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 67, doc. nr. 2661 Pres./1876.

¹¹ *Ibidem*, dosar 94, doc. nr. 3341/1878.

¹² *Ibidem*, dosar 91, doc. nr. 68 Pres./1884.

¹³ *Ibidem*, dosar 67, *Contul capitalelor active ale protopresbiteriatului Turda*.

¹⁴ „Unirea”, an. VIII, 1898, nr. 12, 26 martie, p. 1.

¹⁵ Onisifor Ghibu, *Viața și organizarea bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 37-38.

În Ardeal se instituise o adevărată tradiție, ca cel puțin unul dintre fiii unui preot să urmeze cariera părintelui său; astfel, indiferent la care perioadă a anilor 1850-1900 ne raportăm, un fapt este cert, majoritatea preoților provin din familii de clerici. Așa au luat naștere în Transilvania adevărate „dinastii de preoți”, pe care le putem urmări pe durata a 4-5 generații. Prin simpla parcurgere a micromonografiilor din subcapitolul anterior ne putem da seama de acest adevăr. Dar există și cazuri în care noul preot care urmează celui vechi poartă alt nume de familie. Atunci este foarte posibil să îi fie ginere celui pe care l-a înlocuit.

Referindu-ne la studiile pe care le aveau clericii, trebuie să amintim mai întâi focarul de cultură și conștiință națională care au fost, încă din secolul al XVIII-lea, Școlile Blajului. Acestea au luat naștere ca urmare a legăturilor spirituale cu marile centre universitare din Europa. Școlile Blajului¹⁶ sunt instituții de învățământ în care s-au format probabil majoritatea preoților greco-catolici din Comitatul Turda. Mulți dintre tinerii care veneau la aceste școli erau familiarizați cu exigențele vieții de preot, deoarece 48% dintre absolvenții Seminarului Teologic din Blaj proveneau din familii de preoți¹⁷. După patru ani de studii sau doi ani (apoi trei ani), urma drumul spre preoție. După încheierea studiilor, tinerii teologi dădeau „examenul de ordinanți”, pe baza căruia aveau dreptul de a concura pentru o parohie.

Datorită unei noi și foarte bine întocmite lucrări a profesorului C. Sigmirean, poate realiza o analiză a studenților români la seminarul din Blaj proveniți din cele 142 de localități studiate.

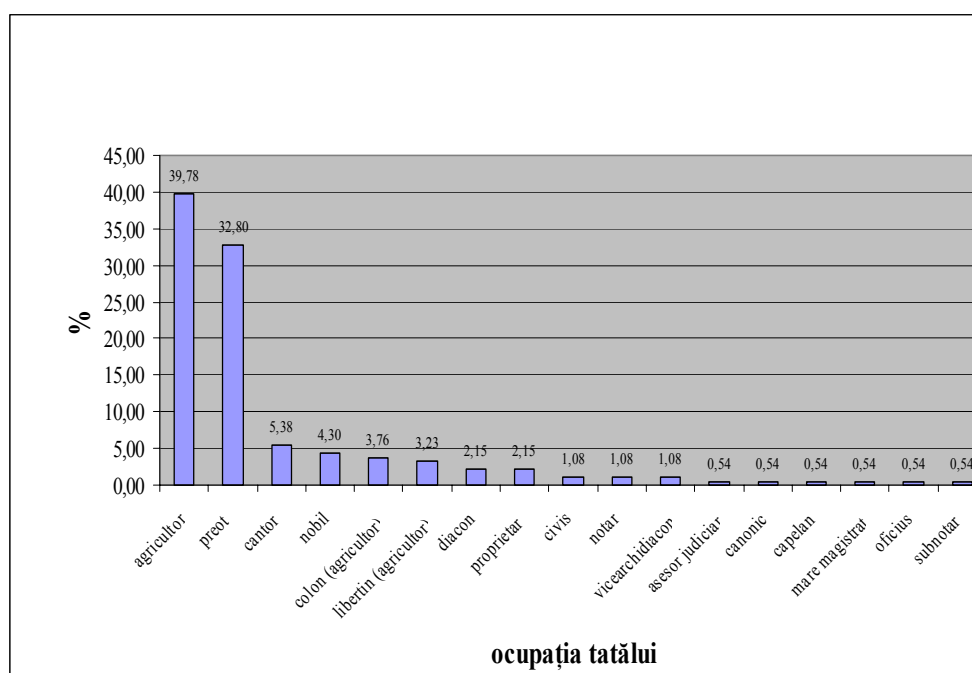
Astfel, numărul lor pentru perioada studiată se ridică la 223. Graficul nr. 3 indică structura ocupațională după profesia tatălui pentru 186 (restul 37 fiind orfani). Se observă ușor că aproximativ 42,5% aveau tați din rândul clerului (preoți, diaconi, capelani, canonici, vicarhediaconi) sau al personalului bisericesc auxiliar (cantori), în timp ce aproximativ 46,5% proveneau din familii de agricultori. Restul de aproximativ 11% erau fiii unor proprietari mai înstăriți sau ai unor funcționari. Lipsește complet din tabloul profesiunilor orice îndeletnicire

¹⁶ Deschiderea Școlilor Blajului, la 11 octombrie 1754, este poate cel mai important eveniment pentru istoria culturii române din secolului al XVIII-lea. Este în primul rând marea realizare a episcopului Inochentie Micu Klein. Deschiderea școlilor a fost urmare a celor 24 de memorii înaintate de episcop Curții de la Viena, în care revendica ameliorarea vieții sociale, politice și culturale a românilor ardeleni. Consiliat și ajutat de Petru Dobra, trezorierul guberniului de la Sibiu, român catolic de rit latin, cu relații la Viena, episcopul Klein a obținut schimbarea celor două domenii de la Sâmbăta de Jos și Gherla cu domeniul Blajului. Majoritatea veniturilor episcopale dobândite de pe noul domeniu au stat la baza nașterii proiectului de construire a complexului de așezăminte mănăstirești, diecezane și școlare de la Blaj. Repararea castelului, construirea Catedralei „Sf. Treime” și a corpurilor de clădiri au costat aproape 100.000 de florini, dintre care 25.000 florini au venit din contribuția preoților. Construirea complexului episcopal a început în anul 1741 și s-a încheiat în 1747; Simion Retegan, *Gimnaziul din Blaj în anul popasului transilvănean al lui Eminescu (Le lycée de Blaj dans la période transylvaine d'Eminescu)*, „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca”, 1999-2000, 38-39, p. 199-205.

¹⁷ Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu Mureș, Edit. Universității „Petru Maior”, 2007, p. 86.

„burgheză” (negustori, meșteșugari etc.) – acest fapt datorându-se existenței unui singur centru urban în comitat: Turda. Apare evident din graficul prezentat că, în comitatul Turda-Arieș, preoția era într-adevăr o tradiție perpetuată în familie, însă faptul că din rândul țărănimii se ridică mai mulți studenți decât din rândul preoțimii arată că preoția nu era un privilegiu, iar clerul nu era o castă, ci această carieră era deschisă oricui avea chemarea necesară.

Graficul nr. 3. Structura ocupațională a părinților (tatălui) studenților seminarului din Blaj proveniți din comitatul Turda și scaunul Arieșului

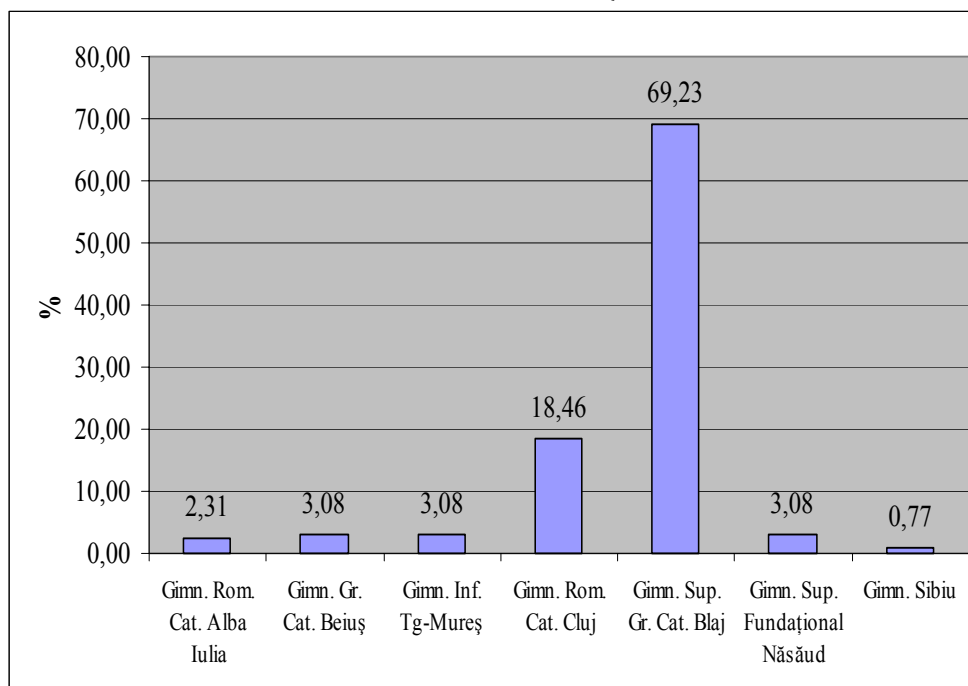

O altă statistică interesantă care poate fi oferită este cea a gimnaziilor frecventate de acești viitori preoți înainte de a intra la seminar. Trebuie menționat că statistica se bazează pe 130 de persoane, cele ale căror gimnazii frecventate au putut fi identificate. După cum se vede din graficul de mai jos, cea mai mare parte (69,23%) făcuseră ciclul secundar superior tot la Blaj, o altă parte mai consistentă (18,46%) frecventând cursurile gimnaziului romano-catolic din Cluj. Aceștia din urmă fuseseră trimiși probabil la acest gimnaziu în speranța învățării limbii maghiare, a cărei cunoaștere se dovedea foarte utilă, mai ales în cazul în care nu ar fi reușit să urmeze cariera preoțească și ar fi încercat să găsească un post în administrație. Alte gimnazii mai puțin frecventate erau: gimnaziul romano-catolic din Alba-Iulia, gimnaziul greco-catolic din Beiuș, gimnaziul inferior din Târgu-Mureș,

gimnaziul superior fundațional din Năsăud și gimnaziul din Sibiu. Ponderea acestor centre este însă foarte redusă în raport cu primele două, atât din cauza depărtării geografice mai mari, cât și din cauza relevanței mai scăzute pe care o aveau pentru o viitoare carieră de preot greco-catolic.

Graficul nr. 4. Gimnaziile frecventate de studenții seminariști la Blaj din comitatul Turda-Arieș

În fine, o altă problemă care ni s-a ridicat a fost aceea a procentului preoților reveniți în localitatea din care au plecat. Am reușit acest lucru pe un eșantion de 179 de persoane dintre seminariștii blăjeni proveniți din comitatul Turda-Arieș. Dintre aceștia 29 (16,20%) s-au reîntors în localitatea de baștină, în timp ce 150 (83,80%) au plecat în alte localități. Cu toate acestea, procentul celor reîntorși în satul natal este destul de mare, dovedind existența unor filiații genealogice sau a unor înțelegeri cu comunitatea locală, care de multe ori sprijinea studiile unui consătean pentru a-l angaja ulterior ca preot.

Tinerii ortodocși care doreau să devină preoți învățau la Institutul Teologic-Pedagogic Ortodox de la Sibiu. Acesta este cea mai veche instituție de acest fel din țară. Înființat în anul 1786, ca Școală Teologică, a fost reorganizat în anul 1811 sub conducerea lui Gheorghe Lazăr. A urmat o perioadă de înflorire datorată Mitropolitului Andrei Șaguna. A fost principala instituție de formare a elitei clericale ortodoxe și, din fericire, numele cursanților au fost păstrate încă din

epocă¹⁸. Din păcate însă Institutul din Sibiu nu a beneficiat de o atenție istoriografică asemănătoare cu a celui din Blaj, astfel că nu intră în intențiile noastre să efectuăm o analiză a tuturor absolvenților acestei instituții proveniți din comitatul Turda-Arieș, numărul lor fiind foarte ridicat și personajele greu de identificat. Spre exemplu, doar în prima promoție a Institutului (1849/1850) 8 din cei 55 de absolvenți ai secțiunii teologice proveneau din acest comitat (14,5%)¹⁹, ceea ce indică și lipsa preoților pregătiți în parohiile Turdei, dar pe de altă parte și existența unei păături sociale care își permitea, în ciuda greutăților, să susțină copiii la învățătura preotească. Sperăm ca pe viitor o cercetare asemănătoare celei făcute de C. Sigmirean seminarului din Blaj să releve rolul și locul studenților teologi din comitatul Turda-Arieș în școlile ortodoxe ale Sibiului.

Pentru a ajunge student la Institutul din Sibiu era nevoie de o pregătire prealabilă și de o serie de acte, printre care și de un atestat de moralitate eliberat de instituțiile parohiale locale, precum și de recomandarea protopopului. Am oferit exemple* despre modul în care erau elaborate aceste recomandări, așa că acum ne vom opri asupra unui exemplu de atestat de moralitate: în 1876 un astfel de act îi era eliberat tânărului „Vasile Gârbovean din comuna Ceagz, carele funcționând învățătoriu în școala noastră confesională gr.-or. din Ocolișul în timp de 3 ani unde a reieșit cu un rezultat foarte mulțumitoriu, atât în privința învățământului cât și cu purtările lui cele moralești și exemplare, cu un cuvânt și-a făcut oficiul după cum se cuvine unui învățătoriu ca adică să fie lumină aprinsă totdeauna.”²⁰ Din păcate respectivul tânăr nu se regăsește în listele absolvenților, nici la secțiunea teologică, nici la cea pedagogică²¹, ceea ce ne îndeamnă să credem că fie nu a fost primit deoarece era insuficient pregătit, fie nu a reușit să absolve Institutul.

După terminarea studiilor urma numirea într-o parohie. Pentru început, proaspătul absolvent putea obține statutul de „cooperator” pe lângă propriul părinte (dacă acesta era preot) sau pe lângă alt preot. Obținerea unei parohii depindea de pregătirea și comportamentul în timpul studiilor, de preferințele mitropolitului, de locurile vacante. Prin dispoziția guvernului de la Budapesta, absolvenții seminarului teologic aveau la dispoziție trei ani să se căsătorească și să se hirotonisească. De abia apoi pentru unii urma căutarea unei parohii. Cei care se căsătoreau dintre greco-catolici, își alegeau soțiile dintre fetele preoților uniți din propria dieceză. În caz contrar plăteau anumite taxe. Dacă părinții nu erau preoți sau nu erau preoți din arhidieceză, plăteau 300 de coroane în fondul „viduo-orfanal”, iar cei care se căsătoreau cu fete de confesiune neunită plăteau 600 de coroane. Cei care luau fete de altă confesiune plăteau 2000 de coroane²².

¹⁸ Eusebiu R. Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic „Andreian” al Arhidiecezei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, 1911, p. 137-203.

¹⁹ *Ibidem*, p. 139.

* D. Mehedinți, *Structuri bisericești românești din Comitatul Turda. Protopopiate, parohii, filii. 1850-1900*, teză de doctorat susținută public la Institutul de Istorie „George Barițiu” în data de 13 septembrie 2010, cap. II.

²⁰ A.N.S.J. Cluj, Fond Protopopiatul Ortodox Turda, neinventariat, dosar 67, doc. 263.

²¹ E.R. Roșca, *op. cit.*, p. 154-156, 184.

²² C. Sigmirean, *op. cit.*, p. 88.

Urma instalarea ca preot în parohie, tânărul teolog fiind recomandat enoriașilor printr-o scrisoare semnată de mitropolit și pe care uneori o citea chiar protopopul. Primii ani pentru mulți dintre tinerii preoți erau încărcăți de dezamăgiri, realitățile erau mult mai dureroase decât viața la care visau ca studenți seminariști. Veniturile preoților se asigurau din „porția canonică”, aflată întotdeauna în folosința exclusivă a parohului; existau în unele localități terenuri ale bisericii, mai ales păduri, fânețe, care contribuiau la creșterea veniturilor acestuia și asigurau totodată un modest avut al cantorului. Se adăuga obișnuita casă parohială, o construcție asemănătoare caselor țărănești, dar eventual cu mai multe camere.

În cazul preoților neuniți, preotul paroh era ales de Sinodul Parohial, Biserica ortodoxă ardeleană fiind singura în care clericii din parohii nu erau numiți direct de ierarhi. Absolvenții Seminariilor teologice urmăreau parohiile libere și își depuneau candidatura la Comitetele parohiale. Toți candidații trebuiau să slujească o duminică în parohie și să predice. Apoi toți credincioșii, reuniți în Sinodul parohial, alegeau persoana pe care o doreau ca preot. Cel ales se prezenta la Consistoriu și la ierarh, de unde primea numirea și hirotonia.

Desigur, pentru a putea primi hirotonirea, preotul trebuia să fie căsătorit. În timp însă, viața sa familială putea urma alt curs, iar el putea deveni văduv sau divorțat.

Un astfel de caz, al cărui dosar consistent se păstrează în arhiva protopopiatului ortodox Turda, este cel al preotului din Lunca Mureș (Cucerdea Secuiască), Ioan Gherman²³. Acesta avea neînțelegeri familiale cu soția sa Eva (originară din Sibiu), astfel că după mai multe sesizări s-a ajuns ca, în luna iulie a anului 1878, să se ia protocol cu părțile, la Sibiu, în cancelaria Consistoriului arhidiecezan. Soția, Eva (născută Sârbu), îi imputa soțului: „prigoniri, bătăi și maltratări”, iar acesta îi imputa, se pare, relații cu preotul din Feldioara, Ioan Tarca. Preoteasa explica, printre altele, cum ajunsese să apeleze la preotul din satul vecin, inclusiv pentru parastasul părinților („i-am dat să slujească un pom pentru părinții mei”), deoarece soțul său în aceeași dimineață îi blestemase pe aceștia din urmă: „de-ar da Dumnezeu ca când voi pomeni pe muma ta astăzi la liturghie să o scoată dracii din pământ și să nu aibă odihnă acolo”. Alte acuze reciproce vizau consumul băuturilor alcoolice, fiecare dintre soți susținând că celălalt ar consuma frecvent băutură în compania altor oameni, fie țărani, fie chiar învățătorul din sat cu soția. În plus, preoteasa era acuzată de soț că ar fi permis accesul în casa parohială unei țigănci care „a dat cu cărțile”, iar ea îl acuza de constante beții și bătăi și, mai grav, că din momentul în care plecase din casa conjugală înapoi la Sibiu, cu copilul mic, preotul Ioan Gherman nu se mai interesase deloc de soarta lor.

Pentru a putea elucida justa vinovăție, consistoriul sibian a apelat la protopopul Simeon Pop Moldovan, ordonându-i să cerceteze îndeaproape împrejurările din localitate. Faptul că preotul Ion Gherman ceruse între timp și mutarea în altă parohie indica relații proaste cu comunitatea, unde mai slujea și

---

²³ A.N.S.J.Cluj, Fond Protopopiatul Ortodox Turda, neinventariat, dosar 76.

preotul Dimitrie Candianu și se pare că a reprezentat un minus pentru el în desfășurarea procesului de divorț. De altfel, preoteasa nu s-a sfiit să ceară chiar compensații bănești, anume, ca banii din ajutorul împăărătesc pentru soțul său să-i fie dați ei de către Consistoriu, pentru a-i ajuta copilul bolnav²⁴. Din păcate dosarul nu conține și finalizarea procesului de divorț, dar putem presupune că neînțelegerile majore dintre cei doi soți și faptul că preoteasa trăia de un timp în Sibiu trebuie să fi condus în final la declararea divorțului și, probabil, la pedepsirea pe cale ierarhică a preotului Ioan Gherman.

Documentele din care am prezentat faptele anterioare arată că nu întotdeauna preotul reușea să se ridice la înălțimea misiunii sale și a statutului său în comunitate: beția, violența conjugală etc. nu credem că erau frecvente, dar cu siguranță nu lipseau nici din familiile slujitorilor Domnului, agravate de starea pauperă în care unii preoți își duceau traiul.

În ceea ce privește preoții necăsătoriți, documentele de arhivă indică existența la 1899 a unui număr de trei în protopopiatul Câmpenilor (Ioan Iancu din Vidra Medie, cu trei copii, *resignat*; Teodor Bursu din Gârda de Jos și Mihail Contes din Câmpeni) și opt în protopopiatul Turzii (George Teușan din Agriș; Dionisiu Pop Mărginean din Aștinț; Ioan Călugăr din Cigud; Vasiliu Nicoară din Ciunga – în afara comitatului Turda; Naftanail Onțiu din Găbud, preot în retragere; Daniil Orivali din Sopor; Simion Bologna din Turda, preot destituit; Sofron Adam din Turda, preot destituit)²⁵.

Portul clericilor greco-catolici și ortodocși se pare că în perioada studiată nu era stabilit precis sau cuprins în vreo normă unitară pentru toate cele patru dieceze, exceptând decorația care era purtată de canonici pe piept, fiind atârnată de o panglică, a cărei culoare varia după dieceză.

Ioan Genț dă totuși un regulament cu privire la portul clericilor în Dieceza Lugojului, probabil similar în mare măsură cu portul clericilor greco-catolici din comitatul Turda²⁶: „Portul Clerului diecezan este următorul: Parohii și administratorii parohiali au să poarte reverendă, brâu și grecă (fes) de culoare neagră. Asesorii consistoriali cari de aici înainte se vor denumi, afară de onoarea și votul lor ca atari, au uniformă asemenea cu parohii. **Administratorii protopopești** constituți definitiv și așezați în parohia în care de regulă este și scaunul protopopesesc, să aibă numai brâu roșu. **Protopopii actuali** au brâu roșu, grecă cu căptușală roșie, șinor pe grecă și pe pălărie negru și colar negru. Vicarul foraneu are uniformă asemenea clericilor.”

Regulamentul mai precizează referitor la titulatura clericilor numiți „oficiali bisericești”: parohii și administratorii parohiali se titulează cu „Onorat”; asessorii,

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhiva Mitropoliei Ardealului din Sibiu, doc. neinventariate, doc. 33/1899; 952/1898.

²⁶ Ioan Genț, *Administrația bisericească, cu permisiunea preaveneratului Ordinariat Episcopesc Gr. Cat. de Oradea-Mare*, Oradea-Mare, 1912, p. 180.

administratorii protopopești și protopopii cu „mult onorat”; vicarul foraneu și canonicii cu „prea onorat”». (Sinodul Diecezan Lugoj, 1882, part. III, cap. I, § 44)

Deoarece în celelalte dieceze portul clericului nu e normat prin regulamente, se pot observa mici deosebiri între portul clericilor din diferite dieceze și chiar în cadrul aceleiași dieceze²⁷.

Cât privește portul clericilor ortodocși până în secolul al XIX-lea, în viața de fiecare zi nu aveau haine preoțești speciale, ci se îmbrăcau în costum popular ca și ceilalți țărani, deosebindu-se de credincioșii simpli (bărbați) prin barbă și plete; la sfintele slujbe purtau veșminte obișnuite: stihar, epitrahil, brâu, mânecute și felon (de diferite culori).

Din secolul al XIX-lea majoritatea preoților ortodocși purtau reverende din postav negru (uneori și din pănură), îndeosebi în duminici și sărbători, și fes de influență grecească; protopopii mai aveau și suprareverendă, cu o căptușală sau cel puțin cu marginile de culoare roșie; pentru ca reverenda să fie mai strânsă pe corp, se folosea și un brâu de culoare neagră, iar, mai apoi, și roșie (îndeosebi la protopopi).

Existau desigur numeroase cazuri în care situația materială îl determina pe preot să solicite permisiunea mutării într-o altă parohie, mai bogată. A fost și cazul lui Ioan Petruțiu, din Decea, care în anul 1878 se adresa mitropolitului Miron Romanul cu rugămintea de a îi „da libertate de a concura și a merge într-altă parohie mai bunicioară că aici în care mă aflu după cum Vă este cunoscut prea bine această parohie este una dintre acelea în care nu poate trăi un preot dacă nu mai are ceva și de al său; eu însă trăiesc numai din lucrul mâinilor din care trebuie să trăiesc eu cu cinci lângă mine între care se află și o soră minoreană care nu-și poate câștiga nutrimentul de toate zilele și neavând cine să o țină pe lângă aceia cinci care sunt ai mei mai am și o soacră bătrână cu copila încă nemăritată, iar tot cu mine șed.”²⁸ Situația grea a respectivului paroh era certificată și de faptul că în anul 1876 și 1878 beneficiase de ajutorul împărațesc, iar în 1883, când apare în parohia Cristiș, e din nou pe listele preoților sărmani. Această mutare confirmă faptul că autoritățile de la Sibiu luaseră în considerare situația materială grea în care se afla și numărul sporit al persoanelor aflate în întreținere, însă ea a fost favorizată și de împrejurări, mai precis de moartea parohului din acea localitate, Iovu Fodoreanu, în anul 1877.

Cu ocazia decesului acestuia, a fost redactat și un inventar al bunurilor bisericești²⁹, astfel că putem afla care era dotarea unei parohii ortodoxe din comitatul Turda în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Clădirea bisericii, ni se spune, era în stare bună, existând și o porțiune canonică pentru mărirea venitului preoțesc. Inventarul menționează prezența a: „2 clopote, două strane, veșminte, două falone, 1 stihariu, 2 sfeșnice, 2 prapori, 1 sfeșnic mare și policandru, 6 icoane”.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ A.N.S.J.Cluj, Fond Protopopiatul Ortodox Turda, neinventariat, dosar 94.

²⁹ *Ibidem*, dosar 64.

Alături de aceste obiecte, mai erau incluse în inventarul parohiei casa parohială, școala și locuința cantorului. Pe lângă cărțile bisericești ortodoxe (2 triode, 1 „cazanie veche”, 1 pentecostar, 1 Mineu, 1 Evanghelie și Liturghier, „1 Apostoleriu”, 1 Moliftelnic, 1 Ceaslov mic, 1 Octoih) se mai afla în biserică și un exemplar din „propovedaniile lui Petru Maior la morți”, dovadă că și aici necesitățile, alături de unitatea de limbă au cântărit mai puternic decât diferențele confesionale. Mai sunt trecute în inventar obiectele necesare serviciilor de înmormântare, dar și alte mici obiecte uzuale – „cantă de pleu” – sau materiale necesare reparațiilor – „foaie de fier”. Privit în ansamblu, inventarul bisericii ortodoxe din Cristești la 1877 apare destul de bogat și menit să acopere toate nevoile oamenilor acelor timpuri, conținând obiectele esențiale pentru slujirea cultului și pentru buna săvârșire a diferitelor ritualuri bisericești.

În ceea ce privește porțiunea canonică, ea diferea în funcție de posibilitățile materiale ale comunității, dar și de tradiția locului. Spre exemplu, în Filea, la 1868, această porțiune canonică avea 45 jugăre (aprox. 20 ha) și aducea un venit de aproximativ 40 fl. anual. Foarte probabil că parohul locului nu lucra singur întreg pământul, ci dădea o parte în arendă. Mai importantă este specificația conform căreia folosința acestei porțiuni data „din timpuri necunoscute, parte ca arătoare, parte ca cositoare”³⁰.

Alături de preot existau și alte categorii de „personal” în subordinea bisericii: cantorul, fătul, clopotarul și învățătorul confesional. Un protocol din anul 1887 luat în comuna Miheșu ne oferă o imagine asupra procedurilor urmate în aceste cazuri. Înainte de toate aflăm că fostul făt „și-a dat abdicarea înaintea poporului ... și din motivul acela negreșit trebuie a păși la alegere”. În vederea acestui eveniment s-a constituit o comisie, având în frunte doi bărbați de încredere: Tudor Todea și Indrei Muntean (fostul făt), un notar, Teodor Blanche, și un președinte, parohul Petru Șeulean. S-au prezentat trei candidați, fiecare întrunind după alegere un număr de voturi: Țiarcă Gligore 4 voturi, Nemeșiu Gligore 5 voturi și Fisentean Gligore 15 voturi. Câștigătorul, Fisentean Gligore, a semnat un contract cu poporeni din Miheș, prin care se obliga, ca făt și clopotar „pentru tragerea clopotelor și alte servicii însărcinate de la popor ... după placul poporenilor și al preotului său”. În privința plății se prevedeau următoarele:

„1. Pentru tragerea clopotelor de vreme grea când s-ar întâmpla pe dată a alerga la clopote pentru aceea primește de la moșie întregă 8 cupe cucuruz, de la ½ moșie 4 și de la ¼ 2.

2. La serviciul bisericesc are din stolă a 7-a parte venit afară de acolo unde nu servește.

3. De tragerea clopotelor la un om mare 20 cr.

4. La un prunc mic până la anul al 7-lea 10 cr.

---

³⁰ Arhiva Mitropoliei Ardealului din Sibiu, 40D-42D, doc. nenumărat.

Afară de acestea, ca făt și clopotar e scutit de la drum și de la toate afacerile comunale cu care sunt însărcinați oricare oameni din comună, de la acelea toate e scutit.”³¹

Se poate observa că la această dată unele posturi bisericești „auxiliare” încă nu sunt foarte bine delimitate ca atribuții, cel mai probabil cumulul provenind din cauza greutăților materiale și a dificultății credincioșilor de a susține un făt și un clopotar separat.

Uneori postul era ocupat de un tânăr care, deși avea pregătire superioară, nu găsea un alt loc de muncă, iar în așteptarea eliberării unei funcții trebuia să apeleze și la acest fel de slujbă. Alteori un învățător încerca să își suplimenteze veniturile de pe urma unei poziții în rândul servitorilor bisericii. Spre exemplu, în 18/9 st. v. 1896, Andreiu Chiralî din Soporul de Câmpie îi scria protopresbiterului Petru Roșca, rugându-l să binevoiască să îi aprobe numirea în stațiunea deschisă de docent și cantor în localitate, subliniind că are studiile și actele necesare³².

Atunci când postul deschis era de învățător (mult mai important), concursul se publica mai întâi în „Telegraful Român” și trebuia să treacă o perioadă mai îndelungată pentru primirea dosarelor. De exemplu, în anul 1887 în protopopiatul ortodox Turda erau deschise 3 posturi învățătoresți. La Cristiș era prevăzut un salariu anual de 120 fl. și „cuartir” (locuință), însă aici apărea un cumul: învățătorul, pentru suma mai sus menționată, urma să fie și cantor. Cu toate acestea, protopopul Petru Roșca menționează în relațiunea sa că pentru acea localitate exista deja un candidat calificat. La Ruha-Agrîș salariul învățătorului urma să fie de 150 fl. anual, locuință și lemne, iar la Soporul de Câmpie suma era aceeași, fiind însoțită de „cuartir în edificiul școlii.”³³ Nu totdeauna posturile învățătoresți erau ocupate, existând cazuri de numiri provizorii, de obicei pe timp de un an. De multe ori preoții își suplimentau veniturile cu un post de învățător. Alteori clerici absolvenți ai Institutului, în așteptarea eliberării unui post de preot, predau în comunele din zona natală sau din zona în care se căsătoriseră. Existau și cazuri în care învățătorul nu avea calificarea necesară, ci terminase doar clasele gimnaziale, însă, salariul mic neatrăgând persoane calificate, necesitățile educaționale erau satisfăcute și în acest fel. Este cazul lui Vasile Crișan, care în anul 1886/1887 a fost învățător temporar la Vaidasig (Gura Arieșului)³⁴. Pentru ocuparea posturilor de învățători avea loc un concurs, se lua un protocol și la alegere participau toți poporenii, căci învățătorul urma să fie plătit de către comună.

Uneori preotul ocupa și o jumătate de normă ca învățător. Spre exemplu învățătorul și preotul Sofronie din comuna Frata informa la 19 iulie 1896 scaunul protopopial că se achitase de îndatoririle sale, inclusiv trimisese cei 25 cr. datorati pentru un *Regulament de organizare a învățământului* și completase un *Conspect*

³¹ A.N.S.J.Cluj, Fond Protopopiatul Ortodox Turda, neinventariat, dosar 109.

³² *Ibidem*, dosar 168, doc. nr. 315/1896.

³³ *Ibidem*, dosar 109, doc. nr. 129/1887.

³⁴ *Ibidem*.

despre populația parohiei (probabil un mic recensământ), dar că salariul de învățător încă nu îi fusese înmănat, iar în privința conlucrării enoriașilor era dezamăgit de „atâta indeferentism și neregularitate câtă este a se corege în acești oameni ai noștri precum și cu acest conspect.”³⁵

Tot între relațiile pe care parohii le aveau cu învățământul se număra și obligația de a efectua catehizarea elevilor de confesiune ortodoxă sau greco-catolică, care nu frecventau școli ale respectivei confesiuni. O statistică a acestei activități în anul 1898/1899 în protopopiatul ortodox Turda arată că exista un număr 170 elevi ortodocși în școli greco-catolice și 260 în școli de stat, deci 430 în total, dintre care însă aproape jumătate au primit la examen calificativul *nesuficient*³⁶.

Au existat și cazuri în care ortodocșii și greco-catolicii au încercat în câte o comună să plătească un singur învățător, însă de obicei asemenea experimente au eșuat, deoarece învățătorul, fiind de o anumită confesiune, tindea să aparțină pe coreligionarii lui. Un astfel de caz este prezentat de comunitatea ortodoxă din Luduș, care între 1864-1869 își dăduse copiii la școală împreună cu greco-catolicii, însă renunțase, deoarece „dascălul fiindu pusu de dl. protoppu. gr. unit n-am fost mulțămiiți cu strădania ce o arăta față cu pruncii gr. neuniți”. O altă problemă era aceea că, deoarece biserica unită arsesse în 1863 protopopul greco-catolic Graur decisese să servească, până la construirea altei biserici, în localul școlii, care aparținea ambelor confesiuni, fără să plătească și chirie ortodocșilor. Curatorii parohiali ortodocși din Luduș continuă expunând opțiunile comunității: fie copiii erau preluați de cantorul local, care predase și până în 1864, fie urmau să fie dați la școala de stat maghiară unde urmau să învețe și românește. De asemenea, ei cereau îndreptare și sprijin de la protopopiat și prin acesta de la mitropolia din Sibiu, pentru a rezolva diferendul cu conașionalii greco-catolici³⁷.

Printre slujitorii bisericești se numărau și curatorii, aceștia alcătuind un adevărat consiliu de administrație al parohiei. Ei erau responsabili în solidar cu preotul pentru inventarul mobil și imobil al parohiei și uneori se întâmpla chiar ca, în urma unor neînțelegeri sau neglijențe financiare, să fie obligați să acopere din buzunarul propriu sumele considerate pierdute. Un exemplu este cel al lui Ștefan Ratz, curator al bisericii greco-catolice din Turda Veche, obligat în anul 1881 să plătească suma de 42 fl. v. a, datând din anul 1873, ca „speze făcute în cauza controversă a fostului paroh O. D. Petru Rațiu cu poporenii de aici din Turda veche, care bani ei poporenii m-au silit să-i solvesc dintr-una bisericii pentru dâșii fiind eu atunci curator rațiocinant [însărcinat cu contabilitatea și inventarul] bisericii.”³⁸ Cazul lui Ștefan Ratz pare să se fi rezolvat favorabil, mitropolia de la Blaj iertându-i în final curatorelui acoperirea sumei respective, cu prealabilul acord

³⁵ *Ibidem*, dosar 168, doc. nr. 44/1896 paroch.

³⁶ *Ibidem*, doc. nr. 321/1899.

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 63, doc. nenumrotat datat Luduș, 11 august 1872.

³⁸ Serviciul Județean Alba a Arhivelor Naționale, Fond Mitropolia Română Unită Blaj, Arhiva Generală, Acte înregistrate, dosarul nr. 2, f. 1-3.

al obștii credincioșilor. Distanța temporală mare între prima și a doua decizie indică însă lentoarea cu care se mișcau chiar treburile financiare în interiorul bisericii – în unele cazuri – și faptul că de multe ori problemele care păreau presante la nivel local nu erau privite, evident, la nivel central cu aceeași diligență.

Nici în cazul bisericii ortodoxe nu era mai simplu, căci orice activitate economică a parohiei trebuia să se reflecte în rațiociniile anuale, întocmite cu grijă și aprobate de Consistoriul de la Sibiu, și de asemenea, orice învoială sau târguală între parohie și un particular trebuia la rândul său aprobată de același Consistoriu. Spre exemplu, în 1896 comitetul parohial al comunei Feldioara confirmă primirea de la protopopul Petru Roșca a „înaltului decis consistorial din 1 iunie 1896 nr. 3271 ca decis în cauza târgului cu Muzsnay Tamas” prin care același comitet era avertizat despre „responsabilitatea și solidaritatea ce o au luat asupra sa pentru eventualitatea când pentru datoria din întrebare s-ar vinde judecătorește și realitatea cumpărată de comuna bisericească Feldioara.”³⁹ Se poate observa cum, deși Consistoriul a aprobat împrumutul, a lăsat responsabilitatea pe umerii curatorilor, aceasta fiind și o formă de exprimare a autonomiei bisericești: cei de la nivelul parohiilor aveau o mai mare libertate de acțiune, dar își asumau responsabilitățile aferente.

Uneori chiar enoriașii încheiau contracte cu biserica locală, pe care ulterior nu le mai puteau onora. În anul 1890 parohia din Hărăstăș a licitat grâul pe anul respectiv, anticipat, lui George Muntean, din localitate. Deoarece în 24 iunie numitul locuitor nu plătitise, au început să i se impună penalități de plată, în valoare de 1 crucer pe lună la fiecare florin. Deoarece de pe suprafața bisericii se recoltaseră 79 litre de grâu, penalitățile au ajuns până în luna decembrie a aceluiași an la suma de 82 fl., nefiind însă plătite, situație în care parohul locului, George Mureșan, a prezentat cazul protopresbiteriatului pentru a primi indicații în privința a ce avea de făcut, probabil și deoarece urma să completeze rațiociniile pe anul respectiv. Același paroh raporta protopopului că epitropul bisericii din localitate nu făcea niciun pas pentru recuperarea unor datorii pe care alți enoriași le aveau la biserică de peste doi ani, ba chiar pretindea să țină doar el și nu împreună cu preotul cheile de la lada bisericii⁴⁰. Este evident în acest caz că preotul nu reușea să se impună în comunitate și că respectivul epitrop deținea probabil o poziție mai bună printre consăteni, astfel că era în situația de a ridica asemenea pretenții.

Faptul că nici în biserica ortodoxă, la nivel parohial, nu se făcea simțită o deosebit de regulată îndatorire a atribuțiilor administrative reiese și dintr-o somație a Consistoriului de la Sibiu, datată 18 mai 1896, prin care protopopului Petru Roșca i se atrăgea atenția ca în termen de 15 zile să trimită la Sibiu rațiociniile comunei Mureș-Cheța (Chețani) care nu mai fuseseră verificate din anul 1894⁴¹. În același an, la 27 iulie, Consistoriul cerea aceluiași protopop să prezinte rațiociniile

³⁹ A.N.S.J.Cluj, Fond Protopopiatul Ortodox Turda, neinventariat, dosar 168, doc. nr. 3271 epit.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 300, doc. nr. 25 paroh./1890.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 168, doc. nr. 2649 epit./1896., doc. nr. 2493 epit./1896.

comunelor Agârbiciu, Cucerdea, Decea, Feldioara secuiască, Hidiș și Vaidasiș cel mult până la 1 octombrie același an⁴². Din ambele scrisori rezultă că, deși erau adresate protopopului, ele ținteau spre parohii și comitetele parohiale locale, căci aceștia erau cei obligați a duce la bun sfârșit astfel de chestiuni, protopopul fiind doar un intermediar care avea, la nevoie, datoria de a-i persuadea în grăbirea îndeplinirii atribuțiilor.

Alteori Consistoriul acționa în urma unor sesizări, cerând protopresbiterului să cerceteze la fața locului faptele. Tot în 18 mai 1896 i se scria aceluiși protopop Petru Roșca despre sesizarea făcută de Pavel Berariu din Ruha-Agriș împotriva parohului și cantorului din localitate „pentru iregularități în administrarea averii și alte incorectități ce ar comite parohul de acolo”, urmând ca rezultatul investigației să fie comunicat la Sibiu⁴³.

Una dintre chestiunile financiare majore, care a venit în completarea reglementării veniturilor preoțești, a fost și crearea fondului de pensii și obligativitatea ca preoții să contribuie la acest fond. Sumele difereau în funcție de clasa parohiei și de numărul anilor ce trebuiau răscumpărați. Tocmai de aceea, restanțele puteau fi foarte mari, după cum ne arată o statistică a situației fondului de pensii în protopopiatul ortodox al Turzii pe anul 1895. Astfel, în cele 28 de localități serveau 24 de preoți, care în anul respectiv mai aveau încă de solvit suma de 1728 florini, un quantum foarte ridicat. Cel mai mult avea restanțe Ioan Tarca, preot în Feldioara, respectiv 128 fl. Tot el plătitese însă deja 98 fl. din totalul de 176 fl., suma mare datorându-se anilor îndelungați de serviciu divin: 30 la număr. Cu toate acestea, un alt preot, Vasiliu Moldovan din Sân Mihaiu Inferior, după 40 de ani de preoție avusese de plătit suma de 160 fl., pe care o solvase, fiind singurul preot din protopopiat fără datorii la fondul de pensii. Chiar și protopopul avea încă de plătit la acea dată 12 fl. dintr-un total de 266 fl. – în cazul său însă salariul mai mare justifica această sumă. Majoritatea preoților (16 din 24) încă nu plătiseră niciun florin în acel fond⁴⁴.

O problemă importantă pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost reprezentată, în cadrul ambelor confesiuni, de locașurile de cult. O parte a bisericilor din comitat și din scaunul Arieșului fuseseră distruse în timpul evenimentelor din 1848-1849, iar altele datau din secolul XVIII sau chiar de mai înainte. Existau și localități fără biserică. Datele privind construcția bisericilor în această perioadă provin în mare parte din monografiile utilizate și, bineînțeles, nu poate fi pretins pentru ele un statut de exhaustivitate. Însă, pentru a oferi o imagine a situației locașurilor de cult din comitatul Turda-Arieș în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, considerăm că aceste date, chiar cu posibilitatea de a fi incomplete, merită prezentate sistematizat.

⁴² *Ibidem*, doc. nr. 4567 epitr./1896.

⁴³ *Ibidem*, doc. nr. 1402 epitr./1896.

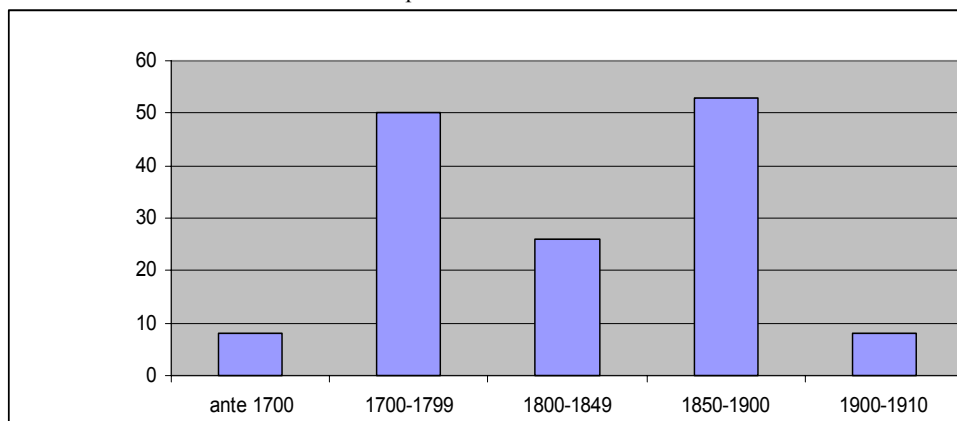
⁴⁴ *Ibidem*, dosar 136, doc. nenumărat, *Conspect despre starea prescruerilor și restanțelor la fondul de pensii cu finea anului 1895*.

Astfel, în cele 142 de localități incluse în cercetare, conform datelor oferite de monografia, au existat în perioada studiată:

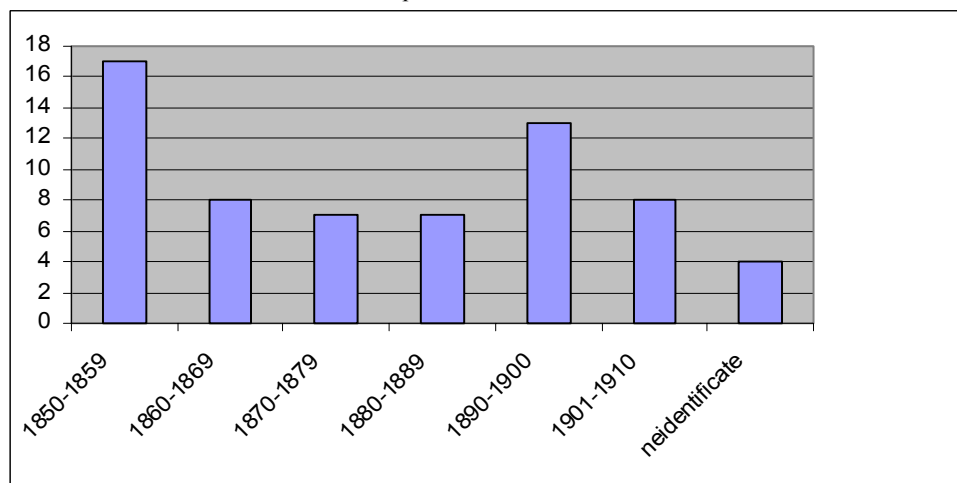
- **8** biserici construite **anterior** anului **1700**,
- **50** de biserici construite între **1700-1799**,
- **26** de biserici construite între **1800-1849** și
- **53** biserici construite între **1850-1900**.

Între 1900 și 1910 s-au mai construit încă 8 biserici. Graficele de mai jos redau schematic situația construcției locașurilor de cult românești.

Graficul nr. 5. Repartiția construcției de biserici în comitatul Turda-Arieș în perioada 1700-1910

Graficul nr. 6. Repartiția decenală a construcției de biserici în comitatul Turda-Arieș în perioada 1850-1910.

Interpretarea celor două grafice ne oferă informații valoroase în privința construcțiilor locașurilor de cult românești în comitatul Turda-Arieș, de la uniția din 1699 și până la începutul secolului XX.

În primul rând, de pe Graficul nr. 5 se poate observa că numărul bisericilor construite în perioada 1700-1849 este în medie de 25 la fiecare 50 de ani, deci o biserică la 2 ani. De pe același grafic se poate observa cum în perioada 1850-1900 sunt ridicate la fel de multe biserici ca în întreg secolul anterior, evidențiindu-se o medie sporită de o biserică pe an. Această situație poate fi pusă pe seama a doi factori: în primul rând acumulările materiale și financiare care au dat posibilitatea credincioșilor de a-și ridica noi locașuri de cult și în al doilea rând necesitatea ridicării noilor construcții, fie din cauza vechimii și degradării celor anterioare, fie din cauza distrugerii lor (în revoluție, prin incendii etc.). În fine, tot Graficul nr. 5 arată că trendul sporit al construcției de noi biserici s-a perpetuat și în primul deceniu al secolului al XX-lea, când media rămâne apropiată de o biserică pe an.

Graficul nr. 6 ne redă situația construcției bisericilor în perioada 1850-1910, acoperind decenal întregul interval studiat. Se observă ușor că există două vârfuri: 1850-1859 și 1890-1900. Cel dintâi este ușor explicabil prin necesitatea reconstrucției bisericilor distruse în revoluție. Cel de al doilea, situat la sfârșitul secolului, marchează probabil un moment de acumulări materiale suficient de puternice (mai ales după criza economică din anii 1873-1885) încât să se reia cu succes activitățile de construcție. Nu trebuie uitate nici creșterea demografică și faptul că, pe fondul ei, vechile clădiri rămâneau probabil neîncăpătoare. Faptul că între 1859-1889 există un „podiș” grafic, perfect plat, aproximativ egal cu nivelul perioadei 1700-1849 (o biserică la doi ani), nu face decât să reliefeze rolul situațiilor excepționale și al necesității unor acumulări materiale prealabile în trendul construcției de biserici.

Menționăm aici că, desigur, cauzele pentru care erau construite bisericile difereau de la o comunitate la alta și fiecare avea o explicație particulară diferită de ale celorlalte. În plus, în multe sate, au continuat să funcționeze ambele biserici sau, cel puțin, s-a păstrat vechea biserică de secol XVIII. Uneori, așa cum reiese din documente, bisericile vechi erau vândute sau donate unor comunități mai mici și mai sărace. Analiza propusă de noi trece însă de toate aceste aspecte particulare și oferă explicații de nivel general, care leagă acest aspect important din viața comunităților creștine românești de fenomene sau evenimente de amploare, care au afectat întreaga națiune, și nu doar pe locuitorii unor parohii.

---

*

În acest studiu am încercat să oferim o imagine sintetică a ceea ce însemna biserica românească transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pornind de la exemple din comitatul Turda și scaunul Arieșului – modul de alegere, pregătire și instituire a preoților, problemele acestora, problemele generale ale parohiilor, chestiuni matrimoniale, personalul auxiliar și învățătorii, situația generală a evoluției construcției locașurilor de cult, probleme interconfesionale etc. Dorim să subliniem că, din ceea ce am prezentat anterior, bisericile românești din comitatul Turda-Arieș nu par a se deosebi de imaginea generală promovată de istoriografia română despre întreaga biserică românească din Transilvania secolului al XIX-lea.